

## Մուսուլմանները Վրաստանում «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո. քրիստոնյա մեծամասնություն և մուսուլման փոքրամասնություն

*Մկրտչյան Ս.*

### Ընդհանուր դրույթներ

Քրիստոնեությունը համարվել է վրացական ինքնության կարևորագույն բաղադրիչը և հիմնական կրոնական պատկանելիությունը բնակչության մեծամասնության համար: Վրաստանում անցկացված վերջին՝ 2002 թ. մարդահամարի արդյունքներով, որտեղ ներառված չեն Աբխազիայի և Հարավային Օսիայի տվյալները, Վրաստանում բնակվում էր 433 784 մարդ մուսուլմանական ինքնությամբ, որը կազմում է ընդհանուր բնակչության 9.9%:

Առաջին մուսուլմանները Քարթլիում հայտնվեցին 7-րդ դարում, արաբական նվաճումների հետևանքով<sup>1</sup>, թեև երկրում իսլամի զանգվածային և ինտենսիվ մուսուլմանացումը համարվում է ուշ միջնադարը և արդի շրջանի սկիզբը<sup>2</sup>: Բացի այդ, զգալի էր նաև թուրքալեզու մուսուլմանների հոսքը, որոնք Ցարական շրջանում հայտնի էին որպես «թաթարներ», իսկ հետագայում՝ Սովետական շրջանում վերանվանվեցին որպես «ադրբեջանցիներ»<sup>3</sup>: Այսօր Վրաստանում առանձնացնում են մուսուլման բնակչության երկու հիմնական խումբ՝ ա) Աջարիայի ինքնավար հանրապետության վրացի բնակչության մի մասը, բ) ադրբեջանցիներ, ինչպես նաև և մի քանի փոքրաթիվ խմբեր՝ ավարներ, քիստեր, քրդեր և այլն: Ըստ էության, այս երկու համայնքները գոյատևում են միմյանցից անկախ և առանց միմյանց հետ համակարգված կապերի, բացառությամբ գուցե այն դեպքի, որ Թբիլիսիում սուննի և շիա մուսուլմանները այցելում են քաղաքում միակ գործող Ջումմա մզկիթը<sup>4</sup>:

«Վարդերի հեղափոխությունից» հետո վրաստանյան քաղաքական և հասարակական կյանքում ակտիվացան լիբերալ արժեքները և բարեփոխումները, համենայն դեպս պաշտոնական քաղաքականությամբ հայտարարվում և որոշակի գործողություններ էր իրականացվում այդ ուղղությամբ: Բարեփոխման և հասարակական տարբեր ոլորտներում ազատականացման մի-

<sup>1</sup> G. Asatrian, and H. Margarian, “The Muslim Community of Tiflis (8<sup>th</sup>-9<sup>th</sup> centuries)”, Iran and the Caucasus N 8.1; 2004; 29-52, p. 29.

<sup>2</sup> G. Sanikidze and Ed. W. Walker, ‘Islam and Islamic practices in Georgia’, BPS Working Paper Series, University of California, Berkeley, 2004, p. 3.

<sup>3</sup> Նույն տեղում

<sup>4</sup> B. Balci, “Is there a place for Islam in Mikhail Saakashvili Christian Georgia?[1/3]” at [http://www.caucaz.com/home\\_eng/breve\\_contenu.php?id=177](http://www.caucaz.com/home_eng/breve_contenu.php?id=177) (12.12.09)

տումները ինչ-որ առումով հասարակական որոշ խմբերի և իրողությունների հետ հակասության մեջ են, որոնք որոշակի առումով կարող են դիտվել որպես «ճնշում ներքևից»: Կրոնի ոլորտում մասնավորապես այդ ճնշումը պայմանավորված է երկու հիմնական գործոնով: Առաջինը պայմանավորված է Վրաց ուղղափառ եկեղեցու (այսուհետ՝ ՎՈՒԵ) դիրքորոշմամբ, որին հետևում է հասարակության մի մեծ մաս, որի համար ՎՈՒԵ-ն ունի բացառիկ դեր և հեղինակություն (ավելի մանրամասն, տե՛ս հոդվածի «հասարակական կարծիք» մասում): Երկրորդ ուղղությունը պայմանավորված է այն փաստով, որ աղբյուրները, լինելով Վրաստանի երկու հիմնական մուսուլման համայնքներից մեկի ներկայացուցիչներ, միաժամանակ հանդիսանում են նաև ազգային փոքրամասնություն<sup>5</sup>, ինչն էլ տեղավորվում է վրաստանյան հասարակությունում տիրող «հյուր-տանտեր» դիսկուրսի<sup>6</sup> շրջանակներում:

### **Լիբերալ փոփոխությունների դրսևորումներ և պետական նոր դրոշ՝ քրիստոնեական խորհրդանիշով**

Անդրադառնանք Միխեիլ Սաակաշվիլու կողմից բերված լիբերալ հոսանքների մի քանի դրսևորումների, որոնք այս կամ այն կերպով, ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն առնչվում են հասարակության կրոնի ոլորտին:

Վարդերի հեղափոխությունից հետո երկրում տիրող քառտիկ և անկառավարելիության մթնոլորտի կարգավորումն անդրադարձավ նաև կրոնական ոլորտի իրավիճակին. Սաակաշվիլու կառավարման առաջին իսկ տարիների ընթացքում<sup>7</sup> հարթվում և շտկվում էին մասնավորապես անհանդուրժողականության և բռնության ակնհայտ դրսևորումները: Նման մի օրինակ էր Վասիլ Մկալաշվիլի անունով հոգևորականի ձեռքակալումը, որը հայտնի էր իր բացառիկ անհանդուրժողականությամբ և բռնության գործողություններով այլակրոն ներկայացուցիչների նկատմամբ<sup>8</sup>:

Նկատելի էր նաև որոշակի փոփոխություն պետական գործիչների հանրային ելույթներում: Օրինակ, նախագահ Սաակաշվիլին առաջին անգամ բացահայտ հայտարարեց, որ «աջարները մեր մուսուլման եղբայրներն

<sup>5</sup> 2002 թ. մարդահամարի արդյունքերով աղբյուրների թիվը Վրաստանում կազմել է 284 761 մարդ կամ բնակչության 6,1 տոկոսը:

<sup>6</sup> B. Balci, “Is there a place for Islam in Mikhail Saakashvili Christian Georgia?[1/3]”, [http://www.caucas.com/home\\_eng/breve\\_contenu.php?id=177](http://www.caucas.com/home_eng/breve_contenu.php?id=177) (14.12.09)

<sup>7</sup> J. Weatley, Obstacles Impeding the Regional Integration of the Kvemo Kartli Region of Georgia, ECMI Working Paper #23, February 2005.

<sup>8</sup> Felix Corley, Georgia: Religious freedom survey, August 2004, Forum 18 News Service <<http://www.forum18.org>>

են»<sup>9</sup>: Մեկ այլ առանձնահատկությունն էլ այն էր, որ պետական բարձրաստիճան պաշտոնյաները՝ ներառյալ նախագահ Սաակաշվիլին սկսեցին ավելի հաճախ և ավելի հրապարակային այցելել երկրի մուսուլման համայնքներ, այցելել մզկիթներ՝ շնորհավորելու Կուրբան Բայրամի՝ Վրաստանում ամենատարածված և զանգվածային նշվող տոնի կապակցությամբ: Հանրության և ՁԼՄ-ների կողմից մուսուլմանական է ընկալվում նաև Նովրուզ Բայրամը, որը Վրաստանի ադրբեջանական համայնքի տարածված տոներից է, ինչի կապակցությամբ նախագահ Սաակաշվիլին սովորաբար այցելում է ադրբեջանական համայնք: Այդ օրերը առիթ են հանդիսանում խոսելու մուսուլման համայնքներում առկա հիմնախնդիրների, նրանց կարևորության և հանդուրժողականության մասին. այս ամենը իրենց արձագանքն են գտնում ՁԼՄ-ներում: Նման այցերից մեկի ժամանակ՝ 2010թ. մարտի 21-ին Նովրուզի տոնակատարությունների կապակցությամբ Մարնեուլի կատարած այցի ժամանակ հայտարարեց, որ Նովրուզ Բայրամը ճանաչվելու է պետական տոն ողջ Վրաստանի համար՝ մասնավորապես նշելով. «Նովրուզ Բայրամը ձեզ հետ ողջ Վրաստանն է տոնում այսօր, որովհետև դուք մեր մսից ու արյունից եք, դուք Վրաստանի կարևոր մասն ենք: Մենք միասին ենք պայքարելու ավելի լավ ապագայի համար, միասին էլ տոնակատարություններ ենք նշելու: Այսօրվանից Նովրուզ Բայրամը Վրաստանի համապետական տոն է լինելու»<sup>10</sup>: Նշենք նաև, որ նախագահի այս հայտարարությունից մեկ ամիս առաջ, փետրվարի 23-ին (2010 թ.) ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասսամբլեան իր 71-րդ պլենար նիստում մարտի 21-ը ճանաչեց «Նովրուզի միջազգային օր»:<sup>11</sup>

Շարունակվում են իսլամի վերածննդի և կրոնական գիտելիքների ու արարողակարգերի աշխուժացման գործընթացներ, որոնք ըստ էության սկսվել էին դեռևս «վերակառուցման» շրջանից և ավելի ակտիվացել հետխորհրդային ժամանակաշրջանի ընթացքում: Ընդհանուր առմամբ կարելի է նշել, որ վերածննդի հիմքը և հենքը պայմանավորված է երկու հիմնական գործոնով՝ ադրբեջանցիների համար Իրանից և ավելի նվազ չափով նաև Բաքվից, իսկ Աջարիայի մուսուլմանների համար՝ Թուրքիայից ուղղորդվող հոսքերով<sup>12</sup>: Այստեղ տեղին կլինի նշել նաև մեկ այլ երևույթի մասին, այն է՝ Աջա-

<sup>9</sup> P. Барамидзе. «Ислам в Аджарии» Азербайджан в Мире 4 (6) 2006, стр. 86-93.

<sup>10</sup> <http://www.president.gov.ge/?l=E&m=0&sm=1&id=3247>, (27.03.10)

<sup>11</sup> մանրամասները տե՛ս <http://www.un.org/News/Press/docs/2010/ga10916.doc.htm>, (27.03.10)

<sup>12</sup> B. Balci, “Is there a place for Islam in Mikhail Saakashvili Christian Georgia?[2/3]” at [http://www.caucas.com/home\\_eng/breve\\_contentu.php?id=179](http://www.caucas.com/home_eng/breve_contentu.php?id=179); B. Balci, “Is there a place for Islam in Mikhail Saakashvili Christian Georgia?[3/3]”, [http://www.caucas.com/home\\_eng/breve\\_contentu.php?id=180](http://www.caucas.com/home_eng/breve_contentu.php?id=180), (21.12.09)

րիայում տեղի ունեցող բնակչության քրիստոնեացման գործընթացների և քաղաքականության մասին, որոնք իրենց վրա են հրավիրել հետազոտողների ուշադրությունը<sup>13</sup>:

Հանրային դիսկուրսում մեկ այլ դրվագ է պետական դրոշի փոփոխությունը, և նրանում քրիստոնեական խաչերի հայտնվելը՝ ի ցույց Եվրոպական և քրիստոնեական արժեքներին հավատարիմ լինելու և հետևելու մտադրության: Այս առանձնահատկությունը մուսուլմանների, հատկապես նրանց ինտելեկտուալ ու կազմակերպական շրջանակների մոտ առաջացրել են անհամաձայնության և դիսկոմֆորտի զգացումներ:

### **Իրավական հիմնախնդիրներ**

Վրաստանի սահմանադրությունը երաշխավորում է քաղաքացիների արտահայտման, մտքի, խղճի, դավանանքի և կրոնի ազատությունները (հոդված 19, կետ 2): Այս իրավունքները պաշտպանված են նաև քրեական օրենսգրքի համապատասխան դրույթներով (հոդվածներ 115, 155 և 156), որոնք նաև պատիժ են սահմանում բռնությամբ և բռնության սպառնալիքով, կամ պաշտոնի չարաշահմամբ, ապօրինի միջամտությամբ քաղաքական, սոցիալական և կրոնական կազմակերպություններ հիմնելուն խոչընդոտելու համար (հոդված 166):<sup>14</sup> Սակայն 2002թ. պետությունը և ՎՈՒԵ –ն կոնկրետ ստորագրեցին, որով փաստվեց ՎՈՒԵ-ի առանձնահատուկ դերը. վերջինին վերապահվեցին մի քանի բացառիկ իրավունքներ. անձեռնմխելիություն, ՎՈՒԵ սպասավորներին զինվորական ծառայությունից ազատում, բանակում և ազատագրկման վայրերում նրանց մուսքի բացառիկ հնարավորություն, ՎՈՒԵ-ին շնորհվեց խորհրդակցական դեր որոշումներ ընդունելիս, հարկային առավելություններ, ԽՄՀՄ տարիներին առգրավված գույքի և շենքերի վերադարձ և նման մի քանի այլ առավելություններ: Փաստորեն, արդեն իսկ անհավասար պայմաններում են մյուս կրոնական կազմակերպությունները ՎՈՒԵ-ի համեմատ<sup>15</sup>: Այս առումով պետք է նշել նաև, որ Վրաստանի նախկին հանրային պաշտպանի՝ Սոգար Սուբարու գործունեության մեջ այս հարցը նշանակալի տեղ ուներ: Այս համատեքստում կարևոր է կրոնական

<sup>13</sup> Ավելի մանրամասն տե՛ս B. Balci, “Is there a place for Islam in Mikhail Saakashvili Christian Georgia?[1/3]”, [http://www.caucaz.com/home\\_eng/breve\\_contenu.php?id=177](http://www.caucaz.com/home_eng/breve_contenu.php?id=177), (21.12.09)

<sup>14</sup> COE Report, Opinion on Georgia, Public ACFC/OP/I(2009)001, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 10 October 2009.

<sup>15</sup> Նույն տեղում:

կազմակերպությունների գրանցման հիմնախնդիրը: Անկախ Վրաստանի գոյության 15-րդ տարում միայն հնարավոր եղավ կրոնական կազմակերպությունների գրանցումը, երբ 2005թ. ապրիլին խորհրդարանը քաղաքացիական օրենսգրքում կատարեց փոփոխություններ, որով հնարավոր դարձավ կրոնական կազմակերպությունների գրանցումը Արդարադատության նախարարությունում: Այնուամենայնիվ, այս օրենքով կրոնական կազմակերպությունները հանրային իրավունքի սուբյեկտներ չեն և կարող են գրանցվել որպես հասարակական կազմակերպություններ կամ հիմնադրամներ: Թեև որոշ կազմակերպություններ գրանցվեցին (այդ թվում նաև «Վրացի մուսուլմանների կոնգրես» կազմակերպությունը), սակայն Հայ առաքելական եկեղեցին, կաթոլիկ եկեղեցին, և մուսուլմանական կազմակերպությունների մեծ մասը նման կարգավիճակը համարում են անհարիր և պահանջում են որպես կրոնական կազմակերպություններ գրանցվելու հնարավորություն<sup>16</sup>:

Սզկիթներ կառուցելը, նրանց ունեցվածքի և ԽՍՀՄ տարիներին առգրավված ունեցվածքի վերադարձի խնդիրը և այդ ամենը օրինական հստակ դաշտում կազմակերպելու հարցը նույնպես սպասում է իր լուծմանը, այն դեպքում երբ 2002թ. կոնկորդատով ՎՈՒԵ համար հիմնախնդիրը կարգավորված է: Համարվում է, որ ակտիվացել են մզկիթների կառուցման գործընթացները Վրաստանում, սակայն որոշակի ոչ պաշտոնական և տեղական բնույթի խոչընդոտներ այնուամենայնիվ կան<sup>17</sup>: Այս առումով պաշտոնական հիմնավորումն այն է, որ 2001թ. սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողությունից հետո, պետությունը փորձում էր զգուշավոր լինել և ճշտել ֆինանսավորման աղբյուրները<sup>18</sup>:

Հանրակրթության մասին 2005 թ. օրենքը (հոդված 13(2)) արգելում է որպես կրթական գործընթացի մաս իրականացնել կրոնական դաստիարակություն, կրոնափոխություն և հարկադիր ձուլում: Սակայն հասկապես միջազգային կազմակերպությունները հաճախ են անդրադառնում ՎՈՒԵ և դպրոցի միջև եղած սերտ համագործակցության հիմնահարցին: «Կրոն և հասարակություն» դասընթացները որոշ վայրերում կրում են պարտադիր և գործնա-

<sup>16</sup> F. Corley, Georgia: Religious minorities still second-class faiths? Forum 18 News 25 November 2005, <http://www.forum18.org> (21.12.09)

<sup>17</sup> Ս. Մկրտչյան, դաշտային ազգագրական նյութեր, 2009 թ., դեկտեմբեր:

<sup>18</sup> Ethnic-confessional groups and problems of civic integration in Georgia: Azeri, Javakheti Armenian and Muslim Meskhetian communities. – Ghia Nodia (ed.), Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, Tbilisi, 2002, p. 18

կան բնույթ կամ ընթանում են ՎՈՒԵ ներկայացուցիչների մասնակցությամբ<sup>19</sup>: Մանավանդ բազմակրոն հասարակության դպրոցներում ուղղափառ քրիստոնեական արարողակարգերի ուսուցանումը դրական դիտվել չի կարող, և օրինակ, Եվրոպայի խորհրդի 2009 թ. զեկույցը մասնավորապես Կրթության և գիտության նախարարությանը հորդորում է միջոցառումներ ձեռք առնել հարցի ուսումնասիրության և կարգավորման համար:

### **Հասարակական կարծիք**

Վրաստանում կրոնի ունեցած նշանակալի դերի, մասնավորապես ՎՈՒԵ նշանակության մասին շատ է խոսվել: Քաղաքացիների 84 տոկոսը, ըստ 2002 թ. մարդահամարի տվյալների, իրեն համարում է ՎՈՒԵ հետևորդ: Վրաստանի քաղաքային բնակավայրերում իրականացված մի հարցման (2004թ.) ժամանակ հարցվածների 95 տոկոսը նշել է իր համար կրոնի կարևորության մասին<sup>20</sup>, մեկ այլ հարցման տվյալներով (2007թ.)<sup>21</sup> հարցվածների 72.1 տոկոսը նշել է, որ կրոնը կարևոր դերակատարում ունի իր կյանքում: ՎՈՒԵ պատրիարքարանը վայելում է հասարակության բացահայտ վստահությունը, թերևս ամենաշատը մյուս այլ հասարակական-քաղաքական կառույցների համեմատությամբ: Ըստ քաղաքային բնակավայրերում իրականացրած հարցման (2004 թ.) ՎՈՒԵ պատրիարքարանին վստահում կամ լիովին վստահում է հարցվածների 85 տոկոսը<sup>22</sup>, 95 տոկոսն էլ համարում է, որ ուղղափառ քրիստոնեությունը պետք է հռչակել պետական կրոն: Կրոնական հանդուրժողականության տեսանկյունից հասարակական կարծիքի հիերարխիայում մուսուլմաններն ու հրեաները զբաղեցնում են առաջին երկու հորիզոնականները: Ընդհանրապես, «ավանդական» համարվող կրոնական ուղղությունների նկատմամբ հասարակական կարծիքը ավելի դրական է քան

<sup>19</sup> Մանրամասն տե՛ս COE Report, Opinion on Georgia, Public ACFC/OP/I(2009)001, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 10 October 2009 և F. Corley, Georgia: Religious minorities concerned by "voluntary" 'Religion and Culture' classes, Forum 18 News Service, 19 November 2003 <http://www.forum18.org> (21.12.09)

<sup>20</sup> G. Nizharadze, E. Jgerenaya, Ya. Kachkachishvili, R. Mshvidobadze, G. Khutsishvili. Urban Population of Georgia on issues related to religion. 104-121//Role of Orthodoxy in the States and Societies of Georgia and Russia, Materials of Georgian-Russian conference. Heinrich Beoll Foundation, Tbilisi 2004.

<sup>21</sup> CRRС Data Initiative 2007, [www.crrc.ge](http://www.crrc.ge)

<sup>22</sup> Ըստ CRRС Data Initiative 2009 հարցման արդյունքների վերլուծությունը ցույց տվեց գրեթե նույն վստահության ցուցանիշը՝ 84 տոկոս: (Տվյալների բազային կարելի է ծանոթանալ [www.crrc.ge](http://www.crrc.ge) կայքում):

«ոչ-ավանդական» կրոնական ուղղությունների՝ «աղանդների» նկատմամբ: Հարցվածների 50 տոկոսը դրական վերաբերմունք է արտահայտել մուսուլմանների նկատմամբ: Հարցման եզրակացություններում նշվում է նաև, որ հասարակությունը ավելի ծանոթ է մուսուլմաններին և իսլամին, ինչպես նաև, որ մուսուլմանների ինտեգրվածության աստիճանը ամենաբարձրն է մյուս կրոնական ուղղությունների հետևորդների հետ համեմատած:<sup>23</sup>

---

<sup>23</sup> G. Nizharadze, E.Jgerenaya, Ya.Kachkachishvili, R. Mshvidobadze, G. Khutsishvili. նշվ.աշխ: